

PSIHODINAMICA RELIGIOZITĂȚII ADOLESCENTULUI ÎN CONTEXTUL MULTICULTURAL CONTEMPORAN

Pr. dr. Trandafir Vid
ROMA - Centrul Ortodox de Studii Teologice
„Sfântul Cuvios Dionisie Exiguul”.

Rezumat: În contextul multicultural contemporan caracterizat printr-o secularizare accentuată, spiritualitatea, religiozitatea și credința traversează o perioadă certă de criză. Adolescenții, ca parte importantă a societății, sunt supuși în corpore la acest proces de erodare spirituală. Tocmai de aceea este important să cunoaștem fenomenele intrapsihice care interacționează cu secularismul contemporan, pentru a preveni dislocarea iremediabilă și ireversibilă a adolescenților de sfera religiozității personale și colective, dovedită în timp benefică nu numai din perspectivă teologică, ci și psihologică. Pentru a reuși în procesul de consolidare a religiozității adolescentului de azi, este necesar să se înțeleagă care sunt procesele intrapsihice care contribuie la structurarea religiozității încă de la naștere și felul în care acestea sunt influențate de familie și de mediul înconjurător, înțelegând prin aceasta în principal școala și persoanele cu care acesta interacționează - prieteni, colegi, personal ecleziastic etc.

În general, religiozitatea se structurează pe parcursul etapelor evolutive ale personalității și este pusă în directă legătură cu maturitatea psihoafectivă. Tocmai de aceea, adolescența nu poate fi constituită într-o perioadă exclusivă din perspectiva religiozității. Ea se clădește pe temelia personalității infantile, adică pe ceea ce din perspectiva religiozității s-a conturat în primii ani din viață. Însă dacă în perioada copilăriei determinantă este relația cu părinții, în adolescență proximitatea socială și mediul amical are incidența preponderentă în structurarea religiozității. Tocmai de aceea, mediul în care adolescentul își desfășoară activitățile cotidiene și caracteristicile culturale ale acestuia au un rol major în stabilirea profilului său religios, care va influența semnificativ dinamica maturizării viitoare.

The spirituality, the religiosity, and the faith are going through a certain period of crisis during the contemporary multicultural context, characterized by an accentuated secularization. Adolescents, as an important part of society, are subjected 'in corpore' (tr. in mass) to this process of spiritual erosion. Proven in time beneficial not only from a theological but also psychological perspective, and in order to prevent the irretrievable and irreversible dislocation of adolescents, from the sphere of personal and collective religiosity, it is important

to know the intrapsychic phenomena that interact with contemporary secularism. In order to succeed in the process of strengthening the religiosity of today's adolescent, it is necessary to understand what are the intrapsychic processes that contribute to the structuring of religiosity from birth, and how they are influenced by the family and the environment, thereby mainly understanding the school and the people with whom they interact, friends, colleagues, ecclesiastical staff etc.

In general, religiosity is structured throughout the evolutionary stages of the personality and is directly related to psycho-affective maturity. That is why adolescence cannot be regarded in an exclusive way, just from the perspective of religiosity. It is built on the foundation of the early childhood of a person, that is, on what from the perspective of religiosity took shape in the first years of life. If during childhood, the relationship with the parents has a decisive role, in adolescence, the social proximity and the peer pressure have the predominant incidence in structuring the religiosity. That is why the environment in which the adolescent carries out his daily activities and his/her cultural stereotypes, have a major role in establishing his religious profile, which will significantly influence the dynamics of future maturation.

Cuvinte cheie: *adolescență, maturizare, religiozitate, credință, contemporan.*

În încercarea de a analiza comportamentul religios al adolescenților din societatea contemporană, trebuie să subliniem faptul că religia și religiozitatea sunt două realități tangente, dar nu identice. Științele care se ocupă de aceste realități - teologia, filosofia, psihologia, sociologia și altele - susțin ideea că *religiozitatea* este un fenomen intrinsec ființei umane, care poate diferi de la o persoană la alta, în funcție de maturitate psihoafectivă a acesteia, de crezul pe care îl are sau nu și de experiența sa religioasă¹; iar *religia* este un fenomen extrinsec personalității, extrapsihic, generat de factori externi, și corespunde unei instituții comunitar sociale caracterizată de un crez specific unitar într-o valoare absolută. Dacă religiozitatea este atașată inconștientului, religia face parte din conștient și se concretizează prin adeziunea voluntară la o credință anume, la o practică rituală corespunzătoare acesteia, și prin recunoașterea unei ierarhii coordonatoare².

¹ Giacomo Dacquino, *Dove incontri l'anima. Psicologia, spiritualità e vita quotidiana*, Editura Mondadori, Milano, 2011, p. 107.

² *Ibidem*, p. 111.

Religiozitatea, ca realitate intrinsecă ființei umane, are, precum orice element de componentă a personalității, o dinamică personală proprie, influențată de o sumedenie de factori, pe parcursul întregii evoluții psihologice, începând desigur din copilărie. De aceea, pentru a înțelege cât mai bine religiozitatea adolescentului, trebuie să observăm modul în care aceasta s-a structurat încă din copilărie. Un factor determinant în structurarea religiozității copilului este categoric familia, mai ales în situația în care religiozitatea experimentată de familie corespunde unui crez specific. Raporturile afective dintre copil și părinți contribuie în mod deosebit la realizarea structurii religiozității infantile. Adică dincolo de faptul că această religiozitate este condiționată în copilărie de religiozitatea părinților, legătura afectivă dintre copil și părinte creează bazele structurale ale religiozității copilului. Structura religiozității copilului depinde de relația pe care o are cu părinții, și această relație va condiționa atât raportul copil-Dumnezeu, cât și raportul adult-Dumnezeu³.

Așadar, o bună relație a copilului cu Dumnezeu depinde de o matură relație afectivă a acestuia cu propriii părinți trupești. Figurile parentale au un rol covârșitor nu numai în dezvoltarea psihologică generală a copilului, ci și în structurarea religiozității acestuia, atât prin exemplu, cât și prin educare, necesare în experiența simbolică prereligioasă. Parcursul maturizării religiozității personale trece de la copilărie spre adolescență printr-o etapă intermediară importantă, cea a pubertății.

Analizând această evoluție, psihanalistul italian Giacomo Dacquino vorbește dintr-o perspectivă religioasă despre cele cinci etape de dezvoltare fiziologică și psihologică a persoanei - etapele copilăriei, pubertății, adolescenței, tinereții și maturității.

Vârsta copilăriei are caracteristicile specifice acesteia și din punct de vedere religios⁴. Chiar dacă prima etapă a vieții este foarte importantă pentru dezvoltarea religiozității individului, pentru că acum se structurează elementele acesteia, totuși, în primii doi ani de viață nu se poate vorbi despre o religiozitate propriu-zisă a acestuia, pentru că îi lipsește conștiința de sine. Totuși, etapa aceasta evolutivă influențează structurarea religiozității care se va dezvolta în baza raportului infantil cu mama⁵. De abia în intervalul doi – patru ani, copilul dezvoltă capacitatea de elaborare a conceptelor, dar sub auspiciul a două caracteristici marcante, anume egocentrismul și pre-cauzalitatea, adică imposibilitatea de a face diferența între lumea personală și cea reală, și tendința de a proiecta asupra realității externe experiența

³ Giacomo Dacquino, *Religiosità e psicoanalisi. Introduzione alla psicologia e alla psicopatologia religiosa*, Editura SEI, Torino, 1980, p. 62.

⁴ G. Hagmaier, R.W. Gleason, *Compendio di psichiatria pastorale*, Editura Marietti, Casale, 1966, p. 16.

⁵ Giacomo Dacquino, *Credere e amare*, Editura Mondadori, Milano, 2000, p. 10.

subiectivă. Aceste două caracteristici ale psihicului infantil influențează și religiozitatea⁶. Copilul trăiește astfel, în jurul vârstei de trei ani, o religiozitate de tip animist, atribuind caracteristici psihice specific umane, unor obiecte din mediul ambiental. Doar după trei ani, în perioada ce urmează spre vârsta de șase ani, egocentrismul infantil se diminuează. Totuși, afirmă Dacquino, concepția de Dumnezeu este în continuare deformată, trecând de la animism la un fel de antropomorfism. Copilul manifestă o religiozitate strâns legată de relația sa cu figurile parentale, cu un caracter puternic imitativ.

Religiozitatea copilăriei se bazează așadar în mod deosebit pe emotivitate, în timp ce religiozitatea matură, pe raționalitate. La naștere copilul posedă o credință generică, deci nu o credință religioasă specifică⁷.

Pubertatea este, conform studiilor lui Dacquino, perioada în care gândirea trece de la un tip intuitiv la unul logic, dezvoltând capacități de introspecție, reușind să diferențieze, să compare, să înțeleagă relația cauzală între două fenomene. Acest animism al vârstei pubertății se manifestă atât prin teama de pedeapsă, cât și prin așteptarea protecției. Dincolo de animism, Dacquino afirmă că pubertatea este caracterizată și de o doză consistentă de magism, pe care copilul o dezvoltă în anumite ritualuri care, consideră el, ar putea crea situații avantajoase sieși. Între animismul și magismul acestei perioade există o legătură, ambele avându-și originea în egocentrismul infantil, care se va diminua odată cu înaintarea în vârstă și va fi proporțional cu dezvoltarea matură a psiho-afectivității⁸. Analizând în profunzime religiozitatea copilului aflat la vârsta pubertății, Godin⁹ afirmă că în această perioadă religiozitatea nu este marcată doar de animism și magism, ci are și un profund caracter antropomorf. Dacă antropomorfismul primei etape a copilăriei este manifestat prin proiectarea asupra raportului cu Dumnezeu a întregilor tendințe afective conștiente sau inconștiente realizate în mediul familial, fiind deci un antropomorfism afectiv, cel manifestat la pubertate este unul imaginativ, în care, chiar dacă figura lui Dumnezeu este construită din caracteristici umane, corelate comportamentului uman, copilul începe să înțeleagă că Dumnezeu este altfel decât omul și că are o putere supraumană. Așadar, în perioada pubertății imaginea de Dumnezeu începe să se separe de cea avută în copilăria timpurie, puternic influențată de imaginea parentală, pentru a se transfera încet din instituția familială în cea eclezială. Copilul percepe deja dimensiunea socială a religiei și începe

⁶ Giacomo Dacquino, *Religiosità e psicoanalisi. Introduzione alla psicologia e alla psicopatologia religiosa*, Editura SEI, Torino, 1980, p. 70.

⁷ Giacomo Dacquino, *Psicologia di Papa Francesco*, Editura Elledici, Torino, 2017, p. 28.

⁸ Giacomo Dacquino, *Religiosità e psicoanalisi...*, p. 74.

⁹ André Godin (1915 – 1997) a fost un psiholog iezuit belgian, care a desfășurat ample cercetări științifice în domeniul psihologiei religiei (Cf. *Teologie & Psychanalyse*, disponibil online pe <https://theo-psy.fr/articles-dandre-godin/>, accesat la data de 26.06.2017).

să își însușească treptat noțiuni teoretice furnizate de instituția religioasă de care aparține, pe care o descoperă și o apreciază. Dincolo de această descoperire a instituției, copilul descoperă și persoanele instituției - preoți, monahi sau alte persoane eclesiastice -, pe care are tendința să le identifice acum cu figurile parentale, cum se întâmplă în primii ani de școală cu învățătorii. Mai mult, același mecanism de identificare se realizează și în ceea ce privește imaginea lui Dumnezeu, copilul identificând inconștient figurile eclesiastice cu imaginea de Dumnezeu, dând naștere unei confuzii de rol între părintele natural și preot, între preot și Dumnezeu, alimentată și de folosirea termenului de părinte ce vine atribuită atât lui Dumnezeu cât și preotului¹⁰. „Copilul judecă la început personalul bisericesc, drept indivizi excepționali și magici. Succesiv, când realizează imperfecțiunile umane ale acestora, recurge la o reapreciere. Această reapreciere se adaugă celei cu care și-a demitizat părinții și provoacă o criză temporară în copil, care depășește această confuzie simbolică, conștientizând valorile specifice fiecărei imagini și distingând între acestea. Conștientizarea nu este niciodată totală, pentru că științele psihologice au evidențiat faptul că nici adultul nu înțelege niciodată obiectele în realitatea lor pură, ci își formează o imagine subiectivă, în care datele obiective sunt amestecate cu elemente inconștiente personale. Omul adică, nu Îl vede pe Dumnezeu, ci vede imaginea sa despre Dumnezeu. Nu vede Biserica, ci imaginea sa despre Biserică, cauzată de elementele inconștiente subiective (transferuri de iubire și de ură, reacții de apărare sau de agresivitate etc.) care deformează viziunea obiectivă“¹¹.

Adolescența este o perioadă cu un puternic caracter personal în evoluția psihoafectivă a ființei umane, caracterizată de o accentuată manifestare conflictuală a individului. Concepția de Dumnezeu se modifică în funcție de etapele evolutive. Astfel, pentru adolescent Dumnezeu coincide adesea cu Dumnezeul părinte drept pentru care divinitatea e percepută ca o autoritate legislativă, juridică. Doar spre sfârșitul adolescenței se realizează o împăcare profundă cu Dumnezeul părinte, în așa fel încât divinitatea se spiritualizează și se purifică de elementele antropomorfe. Acest aspect al religiozității adolescenței nu trebuie să fie îngrijorător, pentru că se încadrează în criza psihologică generală a acestei etape evolutive și este o treaptă pe scara maturizării religiozității, în vederea eliberării acesteia de elementele imature ale etapei infantile¹².

Pe parcursul adolescenței și chiar al maturității, evoluția religiozității comportă îndoieli, incertitudini, temeri care nu sunt parte a vreunei psihopatologii, ci etape obligatorii specifice

¹⁰ Giacomo Dacquino, *Religiosità e psicoanalisi...*, p. 78.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, p. 79.

crizei de creștere prezente în orice individ normal. Pe parcursul maturizării psihologice globale, momentele de confuzie sunt explicabile și folositoare pentru că în orice criză, dincolo de aspectele negative, există partea pozitivă de verificare a realității¹³.

Adolescentul dezvoltă conflicte largi cu el însuși și cu mediul înconjurător, printr-o conflictualitate intrapsihică ce generează rezistențe și opoziții la toate realitățile clasice ale existenței umane¹⁴. Mediul instituțional, printre care și cel bisericesc, este conceput ca spațiu al implicării și al datoriei, al sacrificiului. La polul opus, mediul extra-instituțional, format din prieteni sau grupuri diverse, este trăit ca scenă de desfășurare a amicitiei, a camaraderiei, a autonomiei, a aventurii nesupuse cenzurii instituționale sau autorității adulților, de aceea în adolescență interesul pentru religie, identificată în mod greșit cu instituția bisericii, este adesea limitat¹⁵. Vârsta adolescenței este cea la care persoana reanalizează toate stările religioase acceptate în mod pasiv în copilărie și la pubertate. Adolescentul, aflat în căutarea propriei sale identități, realizează distincția dintre «el însuși» și «alții», refuzând aproape instinctiv modelele impuse sau inoculate de figurile parentale și refuzând experiențele anterioare. Se constată acum o luptă epuizantă de dezhădăcinare de trecut, cu puternice opoziții față de tot ce înseamnă societate sau mediu familial, în încercarea de a dobândi autonomie. Refuzul patrimoniului religios manifestat în adolescență cu privire la acumulările vârstei anterioare reprezintă însă un moment de creștere spre o religiozitate adultă¹⁶. În același timp însă, adolescentul simte nevoia unui reper și a unui refugiu afectiv, de aceea atitudinea lui este una ambivalentă. „Noile capacități cognitive, pornirile emotive și dezvoltarea experiențelor sociale în afara mediului familial, condiționează religiozitatea acestei perioade”¹⁷. Dacă religiozitatea pubertății a fost marcată mai mult de afectivitate, religiozitatea adolescenței tinde să devină una rațională. În pofida acestui fapt însă, religiozitatea adolescentului rămâne puternic afectată de ritualism, antropomorfism, animism sau ritualism, elemente specifice etapei anterioare de structurare a sa. Rugăciunea însăși, în cazul adolescentului, deși înregistrează o evoluție corelată participării la practica rituală, de cult, rămâne în continuare afectată de magism, și se dezvoltă în conformitate cu rezultatele ei materiale, gratificante. În adolescență, ideea de Dumnezeu corespunde mai mult celei furnizate de mediul ambiental, fiind astfel stereotipică și noționistică. Adolescentul simte nevoia de a-și personaliza credința prin raționalizări, dar nu

¹³ Giacomo Dacquino, *Psicologia di don Bosco*, Editura SEI, Torino, 1988, p. 219.

¹⁴ Anghelakis Zouras, *Criza familiei*, Editura Sofia, București, 2011, p. 70.

¹⁵ Giacomo Dacquino, *Credere e amare...*, p. 15.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Giacomo Dacquino, *Religiosità e psicoanalisi...*, p. 80.

reuşeşte să se desprindă de influenţele ambientale¹⁸. Având nevoie de relaţia cu Dumnezeu într-o perioadă afectiv sensibilă, adolescentul realizează cu acesta o relaţie nouă de tip afectiv, caracterizată de paradigma Dumnezeu-frate. Astfel, Dumnezeu devine pentru adolescent nu atât *ceva*, cum era în perioada anterioară de structurare religioasă, cât *cineva*. În perioada adolescenţei, în egală măsură cu declinul animismului şi magismului religiozităţii persoanei, se realizează caracterul transcendent al acesteia. Însuşi caracterul antropomorf al imaginii lui Dumnezeu se idealizează într-un antropomorfism moral, prin proiectarea asupra divinităţii a valorilor morale şi a idealurilor etice.

Fenomenul structurării religiozităţii în adolescenţă capătă un aspect mai tumultuos în a doua parte a acesteia. „În primii ani ai adolescenţei, religiozitatea este destul de liniştită şi senină, dar în anii succesivi devine problematică [...]. Adolescentul pune la îndoială autoritatea, devine critic faţă de doctrinele care i-au fost predate [...]. Nevoia de autonomie şi mentalitatea critică îl fac să respingă ceea ce anterior a acceptat în mod pasiv, şi să recunoască doar ceea ce dobândeşte prin intermediul propriilor convingeri. În consecinţă, în timp ce în anii precedenţi religiozitatea copilului era în mod deosebit determinată de factori familiari şi extrafamiliali¹⁹, odată cu adolescenţa se realizează un proces de subiectivizare a religiozităţii, prin intermediul căreia adolescentul tinde să elaboreze o religiozitate personală şi individuală, în funcţie de propriile problematice şi în armonie cu propriile motivaţii²⁰. Există foarte mulţi factori constitutivi ai acestor problematice şi motivaţii, printre care tensiunile sexuale şi agresive cauzate de factorii biologici sau psihologici inconştienţi²¹, dezvoltarea capacităţii de percepere logică şi critică, interesul pentru cultură, toate conducând spre o criză religioasă general constatată la adolescenţi. Consecinţele acesteia sunt oscilarea între siguranţă şi nesiguranţă, între credinţă categorică şi neîncredere, între practici religioase şi indiferenţă, care însumate creează un aşa anumit dubiu religios. În analiza acestui dubiu, Gordon Allport descrie următoarea tipologie: un prim dubiu al adolescenţei este cel *intelectual*, născut din incapacitatea raţională a adolescentului de a înţelege adevărurile religioase. Un alt dubiu important este cel *conflictual*, derivat din conflictul dintre comportamentul condamnat şi credinţă, adică din neacceptarea incriminării religioase a unui comportament asumat de adolescent. Dubiul *evolutiv* este la rândul său o componentă a dubiului religios al adolescentului. Acesta este o consecinţă a depăşirii unei dimensiuni anterioare, pre-religioase,

¹⁸ Vasilios Thermos, *Pentru o înţelegere a adolescenţei*, Editura Sofia, Bucureşti, 2011, p. 47.

¹⁹ Filoteu Faros, *Dialogul în psihoterapia ortodoxă*, Editura Sofia, Bucureşti, 2010, p. 170.

²⁰ *Ibidem*, p. 83.

²¹ G. Hagmaier, R.W. Gleason, *Compendio di psichiatria pastorale...*, p. 119.

în situația în care adolescentului îi lipsesc motivații substitutive bine conturate. Un al patrulea dubiu identificat de Allport este dubiul de *frustrare*, care apare ca reacție a deziluziei adolescentului în momentul în care constată că religia și instituțiile religioase nu satisfac propriile sale așteptări. În sfârșit, dubiul *științific*, provocat de tendințele de raționalizare a religiei, contribuie la profilarea generală a dubiului religios adolescentin²².

Diminuarea interesului religios în adolescență este corelat imaginii parentale. În adolescență se constată un refuz al autorității parentale, consecință a dorinței de autonomie, și, pe cale de consecință, o pierdere a religiozității care în anii copilăriei a fost un simbol al acestei autorități. Dincolo de acești factori structurali ai personalității, implicit ai religiozității adolescentului, legați de căutarea realizării unei identități personale, același psihanalist italian Giacomo Dacquino pune accent pe problematica referitoare la sexualitate ca factor determinant al crizei religioase a adolescentului. „Știm că dezvoltarea fiziologică din perioada pubertății provoacă declanșarea unor impulsuri instinctive cu repercusiuni psihice asupra subiectului”²³. Dinamici profunde se exteriorizează cel mai adesea în vise și sunt aproape mereu agravate de factorul religios, mai ales atunci când, din pricina unor intervenții greșite, dezvoltă stări de vină inconștientă și sentimente conștiente de vină referitoare la sexualitate. După Dacquino, tocmai această realitate a autoerotismului este factorul principal care suscită în adolescent starea de vinovăție, iar consecința păcatului îi creează în mod forțat imaginea unui Dumnezeu judecător sever. Aceasta poate determina în mod semnificativ religiozitatea adolescentului, fie în sensul intensificării practicilor religioase pentru a dobândi iertare cu privire la vinovăția inconștientă creată de dezvoltarea sexualității, fie în cel al respingerii în mod defensiv a unei instanțe care aprioric te condamnă.

Alături de sexualitate, ambientul sociocultural reprezintă un factor care poate influența negativ religiozitatea adolescentului. Acesta percepe apartenența la un grup ca pe o sursă de aprobare a personalității sale, de decizie colectivă și asigurare emotivă, ca loc de dialog și de raporturi afective. „Alegerea grupului depinde în fapt de procentul de grațitudine pe care acesta îl oferă adolescentului, împins de o extremă nevoie de recunoaștere a propriilor valori și de autorealizare”²⁴. De aceea este foarte importantă preocuparea generală a grupului, mai ales ținând cont de faptul că în cazul adolescentului se constată o tendință predilectă de a introiecta lesne modele de comportament diverse de cele precedente, familiare sau scolastice.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, p. 85.

²⁴ *Ibidem*, p. 86.

Criza religioasă a adolescenței este considerată normală de către psihologie²⁵, ba chiar necesară, de vreme ce reprezintă o etapă de maturizare absolut obligatorie în procesul de purificare a religiozității de zgura copilăriei. Ea indică tranziția de la credințioșia infantilă la alegerea și acceptarea personală din vârsta matură. „În adolescență se structurează de fapt definitiv concepția despre Dumnezeu, în timp ce religiozitatea se dezvoltă, maturizându-se, pentru tot restul vieții”²⁶.

Caracteristica de bază a religiozității perioadei adolescenței este așadar multitudinea modalităților prin intermediul cărora, în funcție de persoană, se poate demonstra această maturizare religioasă, pentru că mediul personal oferit dinamicii religioase din această perioadă de criză poate duce atât la o religiozitate nouă, mai integrată și asumată personal, cât și la una de tip pasiv, conformistă față de religiozitatea tradițională, sau chiar la indiferență, abandon sau ateism.

²⁵ Giacomo Dacquino, *Credere e amare...*, p. 11.

²⁶ Giacomo Dacquino, *Religiosità e psicoanalisi...*, p. 87.